

М.В. СЕМИКІНА

д.е.н., проф., завідувач кафедри економіки та організації виробництва

Г.К. ВОЛЧКОВА

викладач кафедри економічної теорії, маркетингу та економічної кібернетики
Кіровоградський національний технічний університет

ЯКІСТЬ ЖИТТЯ ЯК ІНДИКАТОР ДОВІРИ ДО СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

Уточнено змістовну характеристику соціальної політики з позицій соціально відповідальної взаємодії держави, бізнесу та інститутів громадянського суспільства. Поглиблено визначення сутності якості життя населення як провідного індикатора довіри до соціальної політики держави. Узагальнено основні підходи до оцінювання якості життя населення за пріоритетними напрямками, способами та показниками оцінювання. Проаналізовано тенденції в якості життя українців порівняно з іншими державами. Визначено кризу соціально оптимізму і довіри в Україні на основі аналізу змін в якості життя і рівня довіри до соціальної політики держави, накопиченні соціального капіталу. Визначено зв'язок та взаємовплив якості життя, економічного процвітання країн і довіри. Обґрунтовано необхідність підвищення якості життя через нарощування згуртованості і довіри в суспільстві.

Ключові слова: соціальна політика, якість життя, довіра, соціальний капітал, оцінювання, економічне процвітання, згуртованість, криза соціального оптимізму.

М.В. СЕМИКИНА

д.э.н., проф., заведующая кафедрой экономики и организации производства

Г.К. ВОЛЧКОВА

преподаватель кафедры экономической теории, маркетинга и экономической кибернетики
Кировоградский национальный технический университет

КАЧЕСТВО ЖИЗНИ КАК ИНДИКАТОР ДОВЕРИЯ К СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКЕ ГОСУДАРСТВА

Уточнена содєржательная характеристика социальной политики с позиций социально ответственного взаимодействия государства, бизнеса и институтов гражданского общества. Углублено определение сущности качества жизни населения как ведущего индикатора доверия к социальной политике государства. Обобщены основные подходы к оцениванию качества жизни населения по приоритетным направлениям, способам и показателям оценивания. Проанализированы тенденции в качестве жизни украинцев по сравнению с другими государствами. Выявлен кризис социально оптимизма и доверия в Украине на основе анализа изменений в качестве жизни и уровне доверия к социальной политике государства, накоплении социального капитала. Определена связь и взаимовлияние качества жизни, экономического процветания стран и доверия. Обоснована необходимость повышения качества жизни через наращивание сплоченности и доверия в обществе.

Ключевые слова: социальная политика, качество жизни, доверие, социальный капитал, оценивание, экономическое процветание, сплоченность, кризис

M.V. SEMYKINA

dr.sc.(econ.), professor, head of the department of economy and production organization

H.K. VOLCHKOVA

lecturer of the department of economic theory, marketing and economic cybernetics
Kirovohrad National Technical Univer

QUALITY OF LIFE AS THE INDICATOR of trust in SOCIAL POLICY OF THE STATE

Substantial characteristics of social policy has been clarified from the positions of socially responsible cooperation between the state, business and civil society institutions. The definition of the essence of quality of life as a leading indicator of the trust to the state social policy has been deepened. The main approaches to the evaluation of the quality of life of the population in priority directions, methods and assessment indicators have been generalized. The trends in quality of life of Ukrainians, compared with other countries have been analyzed. Based on the analysis of changes in quality of life and level of the trust to the state social policy, the accumulation of social capital, the crisis of social optimism and trust has been defined in the Ukraine. The relation and interaction

of the quality of life and economic prosperity of the country and trust have been defined. The necessity to improve the quality of life through the increase of cohesion and trust in society.

Keywords: social policy, quality of life, trust, social capital assessment, economic prosperity, cohesion, crisis of social optimism.

Постановка проблеми. Міжнародний досвід з усією очевидністю підтверджує, що якість життя населення і соціальний оптимізм нації зумовлюється не стільки умовами сталого економічного розвитку, скільки побудовою адекватної соціальної політики держави. Соціально відповідальна політика держави не допускає надвисокої диференціації у доходах, забезпечує ефективну зайнятість і соціальний захист, формує віру в уряд, президента, депутатів парламенту, накопичує довіру у суспільстві, сприяє згуртованості людей у розв'язанні будь-яких проблем внутрішнього розвитку. Довіра і згуртованість нації слугує, у свою чергу, важливим соціальним ресурсом зростання ВВП, утвердження кращих соціальних стандартів життя.

Україна сьогодні переживає складний і суперечливий період соціально-політичного та економічного розвитку, етап нових викликів і загроз, збройний конфлікт на Сході, що вкрай загострює системну кризу в країні, поглиблює бідність, збільшує невдоволеність рівнем життя. Питання якості життя населення в цих умовах стають барометром настроїв, їх гострота і проблемність межують з небезпекою втрати соціального оптимізму нації і руйнації головної цінності суспільства – довірчих відносин, соціального капіталу загалом. Виходячи з цих позицій, потребують поглиблення дослідження якості життя населення, її роль у формуванні довіри населення до соціальної політики держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що наукове підґрунтя сучасних уявлень про якість життя на Заході сформували А. Пігу, Дж. Гелбрейт, Ф. Роджерс, Дж. Форестер, А. Сен, Е. Тоффлер, Л. Туроу, Махбуб уль Хак, Т. Шульц та ін. В Україні проблематиці якості життя присвятили свої праці В. Антонюк, С. Бандур, Д. Богиня, В. Геєць, В. Онікієнко, А. Колот, Е. Лібанова, Л. Лісогор, В. Мандибур, Л. Ткаченко, Л. Черенько та ін. Питання довіри в суспільстві та їх зв'язок з якістю життя вивчали зарубіжні дослідники Р. Берт, П. Бурдье, Д. Коулман, Р. Патнем, А. Портес, Ф. Фукуяма та ін., в Україні – О. Пасхавер, О. Грішнова, А. Колот, Е. Лібанова, С. Лучик, В. Новіков та ін.

Водночас, незважаючи на значні напрацювання в цьому напрямі, існує практична потреба у подальшому вивченні якості життя та її впливу на формування довіри, з'ясування взаємозв'язку та взаємовпливу чинників «якість життя» і «довіра», їх ролі для розвитку ефективної соціальної взаємодії, подальшого накопичення соціального капіталу, а на цій основі – прискорення економічного зростання.

Формулювання мети дослідження. У статті ставимо за мету дослідити сутність категорії «якість життя», її роль в соціальній політиці та значення для формування довіри суспільства до соціальної політики держави. В цьому контексті вважаємо за необхідне вирішити низку завдань: узагальнити основні підходи до оцінювання якості життя населення, проаналізувати тенденції в якості життя українців порівняно з іншими державами та на основі обробки результатів соціологічних опитувань з'ясувати взаємовплив якості життя, економічного процвітання країн і довіри.

Викладення основного матеріалу дослідження. Побудова адекватної соціальної політики держави має виходити з того, що дієздатність держави, її конкурентоспроможність визначається, передусім цінністю людського капіталу. Це вимагає забезпечення збалансованого розвитку суспільства, максимально можливого забезпечення матеріальних, духовних і соціальних потреб, постійного інвестування у гармонійний розвиток цих потреб, сприяння щодо задоволення актуальних людських потреб. Зазначене неможливе без соціально відповідальної взаємодії держави, бізнесу та інститутів громадянського суспільства, яка має створювати середовище довіри. Поділяємо висновки Е. Лібанової, Л. Лісогор, Л.Ткаченко та інших науковців про те, що існує значна залежність рівня довіри громадян до владних інститутів саме від успіху реформ на шляху забезпечення високої якості життя населення. Саме тому, наголошують науковці, поступово актуалізуються питання якості життя населення і розроблення методичних засад її оцінювання, що передбачає формування системи індикаторів, які комплексно відображають об'єктивні та суб'єктивні характеристики цього багатокомпонентного поняття [3, с.8].

Виходячи з такого розуміння, соціальну політику держави визначаємо як діяльність держави щодо створення системи соціально відповідальної взаємодії держави, бізнесу та інститутів громадянського суспільства, функціонування якої підпорядковується пріоритетним завданням підвищення якості життя населення, усунення негативних наслідків функціонування ринкових процесів, реалізації принципів довіри та соціальної справедливості, забезпечення стабільності соціально-політичного та соціально-економічного розвитку суспільства, узгодження його цілей з цілями економічного зростання. Отже, у центрі уваги соціально відповідальної політики держави мають постійно знаходитися питання якості життя.

Теоретичний аналіз довів, що в науковій літературі різняться точки зору стосовно часу запровадження терміну «якість життя» у науковий обіг. Одні науковці вважають, що цей термін був вперше застосований А. Пігу під час написання праці «Економічна теорія добробуту» (1920 р.), інші дотримуються думки, що ця категорія була запроваджена Дж. Гелбрейтом у 60-х роках ХХ ст. Сучасні дослідники розуміють якість життя як ступінь задоволення матеріальних, культурних і духовних потреб людини [3, с.7].

Зауважимо, що дотепер продовжується дискусія також стосовно тотожності або відмінностей категорій «якість життя» і «рівень життя». На нашу думку, друга категорія є значно вужчою, зводиться

переважно до статистичного оцінювання задоволеності соціально-економічних потреб людей. Категорія «якість життя» є значно ширшою за змістом, оскільки, на нашу думку, вона інтегрально віддзеркалює міру задоволення матеріальних, духовних і соціальних потреб людей, базуючись на поєднанні об'єктивних і суб'єктивних оцінок через порівняння фактичного рівня задоволення потреб із базовим. Звичайно, такий підхід, ґрунтується на узагальненні сучасної наукової думки, збагаченої здобутками авторів концепцій людського капіталу, людського розвитку, сучасними уявленнями соціологів, психологів, економістів про багатство духовного миру сучасної людини, її соціальних та економічних потреб, інтересів, прагнень, мотивацій [1; 2; 3].

Світовою наукою (і вітчизняною зокрема) накопичено значний досвід вимірювання якості життя [3-7]. В Україні розробка відповідної методології розпочалася з 2011 р. завдяки плідним зусиллям Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України [3]. Загалом методики щодо вимірювання якості життя є різноманітними, проте їх характерною особливістю є поєднання двох критеріїв оцінювання: об'єктивних, що визначаються нормативними та статистичними характеристиками, і суб'єктивних, що пов'язані з індивідуальним відчуттям ступеня задоволеності потреб. Оцінки стосуються низки параметрів: фізичних (енергійність, втому, фізичний дискомфорт, сон і відпочинок); психологічних (самооцінка, концентрація, позитивні емоції, негативні переживання, мислення); духовності і особистих переконань; ступеню незалежності (повсякденна активність, працездатність, залежність від ліків і лікування); життя в суспільстві (повсякденна активність, соціальні зв'язки, довірливі зв'язки, суспільна значущість, професіоналізму); стану навколишнього середовища (житло та побут, безпека, дозвілля, доступність інформації, екологія).

Приклад системи показників оцінювання якості життя за методологією ЄС наведено у таблиці 1.

Таблиця 1. Показники оцінювання якості життя за методологією ЄС*

Напрямок 1 – Здоров'я (Health)	
Очікувана тривалість життя при народженні (Life expectancy at birth)	Знижена вага (Underweight)
Очікувана тривалість життя у віці 65 років (Life expectancy at the age of 65)	Відстань до лікаря загальної практики (Distance from a general practitioner)
Очікувана тривалість здорового життя (Healthy life expectancy)	Відстань від лікарні загального профілю (Distance from a general hospital)
Дитяча смертність (Infant mortality)	Медичні працівники (Medical practitioners)
Поганий стан здоров'я (Poor state of health)	Задоволеність національною системою охорони здоров'я (Satisfaction with the national health care system)
Хронічні захворювання (Chronic Illness)	Якість послуг національної системи охорони здоров'я (Quality of national health service)
Паління (Smoking)	Витрати на охорону здоров'я у відсотках від ВВП (Health care expenditure as a share of GDP)
Надмірна вага (Overweight)	Витрати у рамках сектору охорони здоров'я (Expenses within the health sector)
Напрямок 2 – Зайнятість (Employment)	
Рівень зайнятості (Employment rate)	Робота не залишає часу для сім'ї (Job prevents giving time to the family)
Рівень безробіття (Unemployment rate)	Партнери/сім'я, незадоволені роботою (Partner/family gets fed up with job pressure)
Тривале безробіття (Long-term unemployment)	Втому після роботи (Too tired after work)
Рівень безробіття серед молоді (Youth unemployment rate)	Задоволення від роботи (Job satisfaction)
Робота під стресом (Find work stressful)	Важливість роботи (Importance of work)
Робота під контролем (Control over work tasks)	Вірогідність втрати роботи (Likelihood of losing the job)
Робота рутинна (Work is boring)	Очікувані особисті ситуації на роботі (Expected personal job situation)
Робота в стислі терміни (Work to tight deadlines)	Кількість годин роботи на тиждень (Hours of work per week)

Напрямок 3 – Депривації за доходами (Income deprivation)	
Нерівність розподілу доходів (Inequality of income distribution)	Задоволеність рівнем життя (Satisfaction with standard of living)
Індекс Джині (Gini index)	Незадоволеність фінансовим станом (Dissatisfaction with financial situation)
Індекс депривації (позбавлення) (Deprivation index)	Очікуваний фінансовий стан домогосподарства (Expected financial situation)
Труднощі зведення кінців з кінцями (Difficulties in making ends meet)	Ризик тривалої бідності (Persistent at risk of poverty rate)
Неспроможність заплановано сплатити рахунки (Unable to pay scheduled bills)	Ризик бідності (At risk of poverty rate)
Напрямок 4 – Освіта (Education)	
Навички читання (Reading skills)	Середня освіта (25–64 років) (At least upper secondary education (25–64 age group))
Навички в математиці (Skills in mathematics)	Участь у тренінгах або курсах (Attended a training or education course)
Навички в галузі науки (Skills in science)	Державні витрати на освіту (Public expenditure on education)
Середня освіта (20–24 років) (Secondary school education (20–24 age group))	Якість системи освіти (Quality of education system)
Охоплення вищою освітою (Higher education enrolment)	Задоволеність освітою (Satisfaction with education)
Напрямок 5 – Сім'я (Family)	
Рівень розлучень (Divorce rate)	Важливість сім'ї (Importance of family)
Сім'ї з одним із батьків (Single parent households)	Відчуття виключеності із родини (Feel left out of family)
Сім'ї, що складаються з однієї людини (Single person households)	Справедливий розподіл сімейних обов'язків (More than fair share of family responsibilities)
Вік жінки при народженні першої дитини (Age of woman at first birth)	Підтримка з боку членів сім'ї (Support from family members)
Кількість позашлюбних народжень (Non-marital births)	Загальний коефіцієнт шлюбності (Crude marriage rate)
Догляд за хворими, інвалідами або людьми похилого віку на дому (Caring for ill, disabled or elderly in the home)	Середній вік вступу в перший шлюб (Mean age at first marriage)

* Таблицю укладено автором за джерелом [15].

Вимірювання якості життя дозволяє не лише визначити проблемні аспекти та визначити пріоритети соціальної політики, а й порівняти здобутки в цьому сенсі порівняно з іншими країнами та регіонами. Інтегральний показник, який вимірює досягнення країн світу і окремих регіонів з точки зору їх здатності забезпечити своїм жителям благополучне життя, – це індекс якості життя (The Quality of Life Index). Такий показник, розрахований за методикою британського дослідницького центру The Economist Intelligence Unit (аналітичний підрозділ британського журналу Economist), враховує комбінацію статистичних даних і результатів опитувань громадської думки з відповідних країн. Іншими словами, цей показник вимірює результати суб'єктивної задоволеності життям громадян різних країн світу і співвідносить їх з об'єктивними показниками соціально-економічного благополуччя жителів цих країн. Зазначені показники стосуються здоров'я, сімейного життя, громадського життя, матеріального благополуччя, політичної стабільності і безпеки, клімату і географії, рівня зайнятості, політичних і цивільних свобод, гендерної рівності.

За даними Центру гуманітарних технологій, дослідження якості життя у 2014 р. показали, що найблагополучнішою країною є Ірландія (індекс якості життя - 8,333), самою неблагополучною – Зімбабве (індекс якості життя - 3.892). За рейтингом Україна займає 98 місце (індекс якості життя – 5,032), Молдова - 99, Білорусь - 100, Росія - 105 місце [13]. На погіршення добробуту населення України передусім впливають тенденції зменшення ВВП у розрахунку на одну особу та реального наявного доходу населення (рис.1).

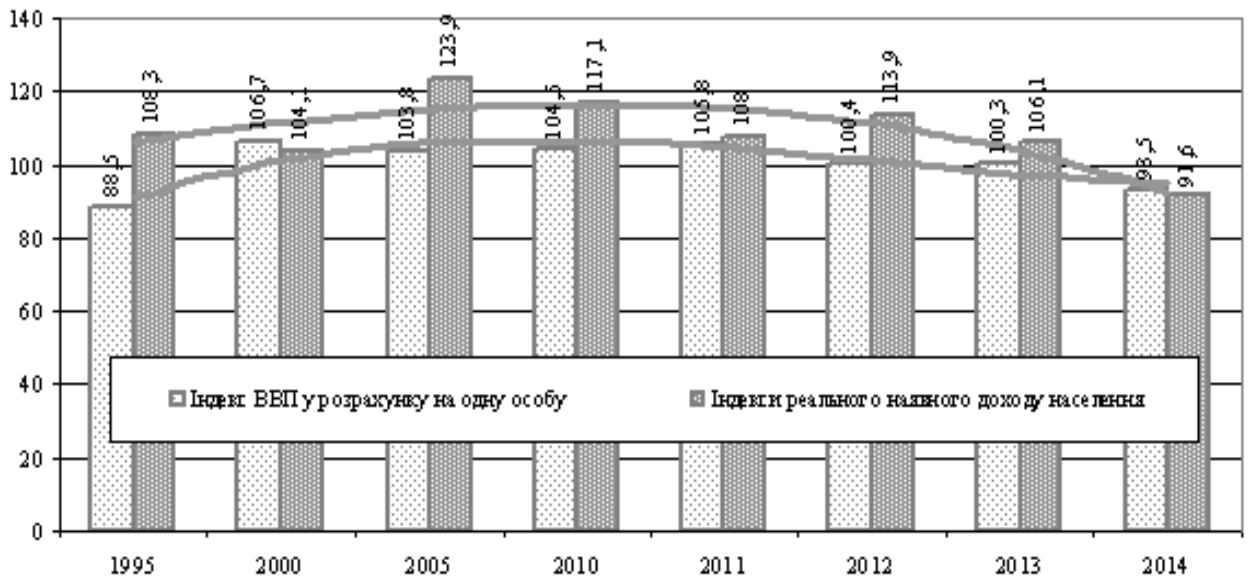

Рис. 1. Ілюстрація динаміки рівня життя в Україні на основі індексів ВВП у розрахунку на одну особу та реального наявного доходу населення. Побудовано автором за джерелом [12, с. 28].

Оцінюючи рівень свого життя у попередньому році, українці визначили своє благополуччя на 4 бали із 10 можливих (за даними щорічного моніторингу міжнародної соціологічної компанії «Геллап» [9]). Прогноз громадян на наступні п'ять років досить стриманий: 5,2 бала із 10, рейтинг визначали за шкалою Кентріла. Загалом, порівнюючи з минулорічними показниками, українці в 2015 р. були ще менше задоволені своїм рівнем життя і наразі мають нижчі очікування на майбутнє, ніж раніше. Ослаблена економіка, невиплачені зовнішні позики та бойові дії на сході України призвели до того, що українці усіх вікових груп, рівня освіти та статі відчували падіння рівня життя. Зауважимо, що жителі західних регіонів держави задоволені своїм становищем значно більше (4,6 із 10), аніж ті, хто живе на сході (3,8) чи півдні (3,2) країни. Зрештою, понад половина – близько 56% – українців зауважили, що «зазнають труднощів». Кожен третій житель держави – 36% опитаних респондентів – «потерпає» за теперішніх умов життя. Лише майже кожен десятий українець (9%) у минулому році відчув на собі те, що відповідає поняттю «процвітання» [8; 9].

Зауважимо, що у 2012-2013 рр. близько 50% українців вважали, що їх життя стане краще. На сьогодні, за даними соціопитування R&B Group, лише 15% жителів країни чекають, що через рік житимуть краще, тоді як 42% опитаних чекають погіршення свого життя, а кожен четвертий українець вважає, що житиме так само, як і зараз. При цьому більше половини українців (52% опитаних) вважають, що в найближчі півроку ситуація в країні в цілому погіршуватиметься, і тільки 15% жителів України сподіваються на краще [8; 14]. Зазначене ілюструє кризу соціального оптимізму.

На тлі очевидних процесів зниження добробуту населення і загалом параметрів якості життя в Україні одночасно розгортається криза довіри. Відповідно до аналізу результатів соціологічних опитувань населення в Україні на макро- та мезорівнях у 2015 р. більшою загальною довірою (близько 50%) користуються «Церква», «Волонтери», «Добровольчі батальйони», «Армія», довіра ж до інших інституцій не перевищує 20% («Президент», «Верховна Рада України», «Кабінет Міністрів України», «Міліція», «Прокуратура», «Судді»). Причини недовіри населення пов'язані, передусім, із проблемами працевлаштування та безробіття (думка 78,6% респондентів), зростанням цін (79,6%), низькими доходами, затримками зарплат (75,4%), корупцією (72%). В процесі проведення соціологічного опитування на мікрорівні (опитувалися 1330 працівників підприємств Кіровоградської обл. у 2015 р.) нами з'ясовано, що недовіра переважно корелює з низькою оцінкою задоволеності більшості актуальних потреб населення, що деформує мотивацію поведінки соціальних агентів в якості «джерела» або «реципієнта» соціального капіталу, призводить до збільшення кількості населення зі спектром негативних емоцій.

Світовий досвід (і український зокрема) засвідчує, що нестача належної уваги держави до розв'язання проблем якості життя, як правило, загрожує розбалансуванням довіри до інститутів влади, громадянськими конфліктами, уповільненням економічного розвитку. І навпаки, там, де присутня висока соціальна відповідальність держави і соціальних партнерів за вирішення питань підвищення якості життя, там забезпечуються економічні та соціальні зрушення у житті суспільства, накопичується довіра, формується соціальний капітал, який стає важливим інструментом досягнення економічного процвітання країни.

Для оцінювання світових тенденцій формування соціального капіталу та його впливу на розвиток економіки, піднесення якості життя, нами розроблено науково-практичний підхід, який передбачає

застосування індексу процвітання в якості критерію оцінювання з урахуванням чинників «економіка», «підприємництво і можливості», «управління», «освіта», «охорона здоров'я», «захист і безпека», «особисті свободи» і «соціальний капітал». За результатами обробки статистичних даних на прикладі 142 країн світу та побудови рейтингів визначено модель (2), яка засвідчує наявність залежності рейтингу країни за індексом процвітання від багатьох відомих складових якості життя, зокрема, від зростання соціального капіталу:

$$\begin{aligned} riptm = & 0,116806 \cdot ekn + 0,311385 \cdot pdp + 0,066013 \cdot upr + 0,118855 \cdot osv + \\ & + 0,114357 \cdot zdr + 0,124029 \cdot zbs + 0,070208 \cdot oss + 0,101062 \cdot sck \end{aligned} \quad (1)$$

де наведено такі позначення рейтингів країн світу: *riptom* – за індексом процвітання; *ekn* – за індексом економічного стану; *pdp* – за індексом підприємництва і можливостей; *upr* – за індексом управління; *osv* – за індексом освіти; *zdr* – за індексом охорони здоров'я; *zbs* – за індексом захисту і безпеки; *oss* – за індексом особистої свободи; *sck* – за індексом соціального капіталу.

За моделлю (1), подальше накопичення довіри (соціального капіталу), в першу чергу, залежить від налагодження дієвого управління, утвердження реальної демократії та свобод, а потім (за пріоритетністю) від позитивних зрушень в охороні здоров'я, економіці, освіті, захисті та безпеці, розвитку підприємництва. Розрахунками також визначено, що цінність довіри для розвитку економіки стає дедалі більшою з віддаленням країн від лідерів за рейтингом процвітання, що має бути сигналом для менш розвинених держав, зокрема для України, де нагальною потребою стає активне формування довірчих відносин в інтересах піднесення якості життя, досягнення процвітання економіки та суспільства.

Висновки. Таким чином, побудова цивілізованої соціальної політики держави, що користуватиметься підтримкою громадян, має будуватися на вимірюванні параметрів якості життя та їх цілеспрямованому регулюванні. В разі відставання фактичного рівня задоволення актуальних потреб населення порівняно із базовим держава разом з соціальними партнерами має віднаходити можливості для корегування своєї політики, пошуку прийнятних правових, організаційних, соціально-економічних, регулятивно-контрольних заходів впливу на ситуацію, стимулювати активність територіальних громад для спільного розв'язання соціальних проблем. Розрахунками доведено необхідність підвищення якості життя також через нарощування згуртованості і довіри в суспільстві. Злам кризи соціального оптимізму і довіри в Україні можна очікувати за умов розширення можливостей і свобод українців, створення таких умов, які б дозволили людям прожити довге, здорове і продуктивне життя, отже, забезпечили реалізацію цілей якісного людського розвитку.

Література

1. Людський розвиток в Україні. Модернізація соціальної політики: регіональний аспект (колективна монографія) / за ред. Е.М. Лібанової; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. – К., 2015. – 356 с.
2. Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі (національна доповідь) / [Лібанова Е.М., Горбулін В.П., Пирожков С.І. та ін.]; за ред. Е.М.Лібанової. – К.: НАН України, 2015. – 363 с.
3. Вимірювання якості життя в Україні, Аналітична доповідь, Лібанова Е.М., Гладун О.М., Лісогор Л.С. та ін. – К.: 2013. Електронний ресурс: http://www.idss.org.ua/monografii/UNDP_QoL_2013_ukr.pdf
4. Walter Radermacher, Walter (Director General of Eurostat; Chief Statistician of the EU). Measuring prosperity and quality of life / Keynote Speech at the Austrian Federal Ministry of Finance in Vienna, May 2010 // http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/gdp_and_beyond/documents/wr_speech.pdf
5. Farquhar M. Quality of life in older people // *Advances in Medical Sociology*. – 1994. – № 5. – С. 139–158.
6. Приступа С., Кеуриш Н. Якість життя людини: категорії, компоненти та їх вимірювання // *Фізична активність, здоров'я і спорт*. – 2010. – № 2. – С. 54–63.
7. Крупнов Ю. Качество жизни [Электронный ресурс] / Ю. Крупнов. – Режим доступа : <http://www.idmrr.ru/kachestvo-zhiznikrupnov.html>.
8. Українська правда. Життя Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/society/2016/01/15/206550/>
9. Опитування Gallup: Українці рекордно низько оцінюють рівень свого життя. Режим доступу: gallup-ukrainci-rekordno-nizko-ocinuyot-rivny-svogo-zittya/a-18958285
10. ВВП України та його вплив на життя українців / Публічний аудит. Режим доступу: <http://publicaudit.com.ua/reports-on-audit/vvp-ukrayini-ta-jogo-vpliv-na-zhittya-ukrayintsiv/>
11. Семикіна М. В. Оцінка взаємозв'язку соціального капіталу з розвитком національної економіки / М. В. Семикіна, Г. К. Волчкова // *Інноваційна економіка*. – 2015. – № 4. – С. 5–12.
12. Статистичний щорічник України за 2014 рік. – К.: Державна служба статистики України, 2015. – 586 с.
13. Дослідження якості життя / Центр гуманитарних технологій. – Режим доступу: <http://gtmarket.ru/ratings/quality-of-life-index/info>
14. РІА Новості Украина: соціологічні опитування українців – Режим доступу: <http://rian.com.ua/analytics/20150213/363458819.html>кість
15. Європейський фонд з питань покращення життя та умов праці (European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions). – Режим доступу: <http://www.eurofound.europa.eu/areas/qualityoflife/eurlife/index.php>